

КАТЕГОРІЯ «НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ» КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА КОЛЕКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Петрецька Н.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”*

Ставичний П.І.,
*адвокат,
здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”*

Петрецька Н. І., Ставичний П. І. Категорія «національні інтереси» крізь призму забезпечення індивідуальних та колективних прав людини.

Національні інтереси є важливим аспектом існування та розвитку будь-якої організованої суспільної структури, яка здатна упорядкувати та здійснювати позитивний контроль за поведінкою людей у відповідній сфері та території. Розуміння категорії «національні інтереси» крізь призму забезпечення індивідуальних та колективних прав людини, нерозривно пов'язане із існуванням повноцінної правової держави основаної на принципі верховенства права.

Впорядкування суспільних відносин, не порушуючи «національних інтересів» при цьому повноцінно забезпечуючи права людини, є можливим лише шляхом нормативно-правового регулювання та дієвості внутрішньодержавних та міжнародних інституцій. На наш погляд, найбільш результативніше впорядкування включаючи внутрішня узгодженість матиме місце крізь призму розуміння індивідуальних та колективних прав. Такий підхід свідчатиме про наявність верховенства права в такій категорії як «національні інтереси».

Якщо класифікувати інтереси за різними ознаками, то саме приставка до слова інтересів «національні» зумовлює трактування їх в дусі державницького патріотизму та безпеки. На нашу думку, цей феномен проявляється якщо інтереси держави ставляться вище інтересів людини.

На нашу думку, національні інтереси є конституційно-правовою категорією, оскільки закріплені в Основному Законі держави та сформовані суспільством. Національні інтереси в індуктивному та дедуктивному розумінні забезпечуються шляхом співвідношення цінностей та вибору засобів і способів їх забезпечення. У випадку загрози національним інтересам необхідно зважити які цінності будуть в пріоритеті захисту, а якими можна пожертвувати у випадку крайньої необхідності. Та навпаки, слід врахувати які цінності виноситимуться на перше місце у випадку відсутності будь яких загроз, а які зміняться на другорядні.

Ключові слова: Національні інтереси, індивідуальні права, колективні права, цінності, інтереси.

Petretska N. I., Stavychny P. I. Category “national interests” through the prism of ensuring individual and collective human rights.

The national interests are important aspect of the existence and development of any organized social structure, which is able to organize and exercise positive control over the behavior of people in the relevant field and territory. Understanding the category “national interests” through the ensuring individual and collective human rights is inextricably linked with the existence of a full-fledged rule of law.

Ensuring human rights, at the same time without violating “national interests” is possible only through the legal regulation and the domestic and international institutions effectiveness. The most effective regulation, including

internal coherence, might take place through the prism of understanding individual and collective rights. To our opinion, this approach would indicate the rule of law in the category of “national interests”.

Classifying interests on various grounds, the prefix “national” to the word interests determines its interpretation which is based on the state patriotism and sovereign security. According our point of view, this phenomenon is manifested that the interests of the state are placed above the interests of human.

To our opinion, the national interests are the constitutional and legal category, because they are enshrined in the Basic Law of the state and formed by society. In the inductive and deductive sense, the national interests are provided by the ratio of values and the choice of means and methods of their ensuring. In the event of a threat to national interests, it is necessary to consider which values will be a priority for protection and which can be sacrificed in case of extreme necessity. On the contrary, it is necessary to take into account which values will be provided first in the absence of any threats, and which will change to secondary.

Key words: National interests, individual rights, collective rights, values, interests.

Постановка проблеми. Такі універсальні правові цінності як права людини, справедливість, рівність, гуманність, верховенство права все більше стають усвідомленими серед суспільства та задають курс розвитку держави. Очевидним у розвитку української державності стало наслідування саме західних правових цінностей. Однак бажання та реалії наслідувати такі цінності проявляється у значущості

Забезпечення та захист індивідуальних та колективних прав людини, збереження культури, традицій, звичаїв, розвитку освіти та науки, всіх галузей економіки, інформаційних технологій, раціонального використання надр, земельних та водних ресурсів, захисту навколишнього природного середовища, забезпечення безпеки тощо, постає своєрідною сферою інтересів нації, суспільства і держави.

Очевидним є те, що забезпечення та захист індивідуальних та колективних прав людини сприятиме збереженню як матеріального так і духовного багатства нації. Відсутність належних правових гарантій та дієвості інституцій публічної влади людини ставить під загрозу не тільки забезпечення індивідуальних та колективних прав, а й існування демократичної, правової держави.

Мета статті – дослідити категорію «національні інтереси» крізь призму забезпечення індивідуальних та колективних прав людини на прикладі норм та принципів внутрішньодержавного та міжнародного права, з урахуванням юридичної наукової думки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика та необхідність з’ясування сутності та правової природи «національних інтересів» з урахуванням індивідуальних та колективних прав людини завжди викликає інтерес щодо дослідження науковців. Дану проблематику досліджували, зокрема: В. Андріяш, Ю. Битяк, П. Гай-Нижник, В. Зорькин, В. Ісакова, Р. Ковалюк, В. Кожан, С. Римаренко, Т. Рожок, Г. Ситник, О. Харун, Л. Чупрій, І. Яковюк та ін.

Виклад основного матеріалу. За допомогою загальнонаукових філософських методів індукції та дедукції слід аналізувати досліджувану тематику.

У сучасній геополітиці, як зазначає Р. Ковалюк, під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти. Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. У цьому розумінні національні інтереси є важливішими завданнями внутрішньої і зовнішньої політики [1].

Можливість реалізувати національні інтереси відбувається завдяки інституціям з організаційно грамотною конструкцією, цілеспрямованими виконавчими структурами та апаратом.

Немає однозначного сприйняття поняття «національні інтереси». Кожен науковець сприймає їх крізь призму власної досліджуваної тематики та дає своє визначення даному поняттю. Однак, позиція більшості зводиться до того, що національні інтереси включають до свого ряду життєво важливі цінності.

Варто погодитися з Харун О.А. та Рожок Т.В., які зазначають, що «невизначеність і ментальна розбіжність щодо основних критеріїв визначення національного інтересу – ознака розколотості суспільства за інтересами, політичної незрілості пересічних носіїв суспільної думки і представників, які претендують на визнання їх елітарним прошарком нації, у підсумку – не сформованості нації» [2, с.24].

Насправді, категорія «національні інтереси» змістовно наповнена протиріччями, що чітко не відповідає на породжене проблемне питання щодо співвідношення цінностей та вибору засобів і способів їх забезпечення. У випадку загрози національним інтересам необхідно зважити які цінності є в пріоритеті захисту, а якими можна пожертвувати у випадку крайньої необхідності.

Якщо говорити про таке явище як цінності (людські, народу, державні) то потрібно зважати на таку ознаку як їх суспільна обумовленість. Закономірності суспільного розвитку фактично визначають ціннісні орієнтири, керівні ідеї засади, принципи за допомогою яких визначаються цілі і засоби їх досягнення. На сьогоднішній день, визнання, закріплення й гарантування системи фундаментальних правових цінностей, головне місце серед яких посідають права людини, носять наднаціональний характер. Як зазначено у Договорі про Європейський Союз: «Союз заснований на спільних цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави, дотримання прав людини ... Союз ставить за ціль сприяти миру, своїм цінностям і добробуту своїх народів» [3]. Союз приєднується до європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Основні права, як вони гарантовані Європейською конвенцією і як вони впливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, входять до змісту права Союзу в якості загальних принципів. Щоправда, як зазначають Ю. Битяк та І. Яковюк, визнання прав людини в якості *jus cogens* відбувається поступово. На сьогодні імперативний характер визнано не за принципом захисту прав людини в цілому, а лише за окремими правами. Таким чином європейська судова практика йде шляхом поступового розширення кола прав людини, яким може бути наданий статус *jus cogens* [4].

Актуальними і досі залишаються слова В. Зорькіна, що особливістю європейських стандартів прав і свобод людини є те, що вони не лише спонукають переглянути усталені підходи до конкретних правових інститутів, але й змінюють національну правову культуру. Саме тому їх сприйняття потребує тривалого часу, оскільки вимагає «конституціоналізації» свідомості не лише пересічних громадян, але й юристів, посадових осіб держави і навіть суддів [5, с. 66-67].

Слід підкреслити, що основними засобами для визначення пріоритетності національних інтересів виступають саме норми та принципи права. У юридичній науці фігурує думка, що навіть законодавчо закріплені принципи права являються основоположними ідеями правосвідомості, якщо вони отримали загальне визнання в діяльності суб'єктів внутрішньодержавного та міжнародного права. Слушно зазначає В. Ісакова, що чим вищу ланку в ієрархічній системі принципів займає певний принцип, тим менш змінюваний характер він має. Такі принципи, як принцип справедливості, рівності, свободи, гуманізму, що є загальнолюдськими принципами права, мають найбільш сталий характер, забезпечуючи цим стабільність правового регулювання. Не можливо не погодитись з її думкою, адже дійсно «у принципах права відображається не тільки сутність наявного буття соціального життя, але й прагнення суспільства до подальшого розвитку і вдосконалення». Принципи права змінюються не стільки за своєю власною формулою, скільки за тим соціальним змістом, який у цю формулу вливається [6, с. 120-123].

П. Гай-Нижник та Л. Чупрій у своєму дослідженні зазначають, що «саме національні цінності, національні інтереси є головними структуроформуючими чинниками системи забезпечення національної безпеки та важливими засадничими принципами при формуванні Стратегії національної безпеки.» Для її формування, вони зазначають, використовують три основні підходи. Перший підхід – це коли в основі розробки стратегії лежить ієрархія національних інтересів і цілей. Другий підхід орієнтується на формування ієрархії національних цінностей. Хоча на їхню думку, найбільш оптимальним є третій – інтегрований підхід, прихильники якого акцентують увагу на взаємозв'язку національних цінностей, інтересів та цілей [7].

Вважаємо за доцільне звернутися до законодавства «Про національну безпеку України», в якому національні інтереси розуміються як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [8]. Як бачимо національними інтересами, в силу даного закону, вважаються визначальні потреби суспільства, реалізація яких гарантує прогресивний розвиток держави.

Якщо класифікувати інтереси за різними ознаками то саме приставка до слова інтересів «національні» зумовлює трактування їх в дусі державницького патріотизму та безпеки. На нашу думку, цей феномен проявляється якщо інтереси держави ставляться вище інтересів людини. З цього приводу слід погодитись з думкою Ситника Г.П. що «в демократичних і тоталітарних країнах спостерігається різне розуміння національного інтересу, якщо його розглядати крізь призму забезпечення прав і свобод людини (індивіда)» [9, с.100].

З метою чіткого окреслення меж національних інтересів та виокремлення їх серед інших менш важливих цінностей вважаємо, що на законодавчому рівні необхідно здійснити їх впорядкування та приведення до певної внутрішньої узгодженості, яка системно і вичерпно їх регулюватиме. На наш погляд, найбільш результативніше впорядкування та внутрішня узгодженість матиме місце через індивідуальні та колективні права. Такий підхід свідчатиме про наявність верховенства права в такій категорії як «національні інтереси».

Варто з'ясувати, що колективні права це такі, що утворюються в міру формування інтересів тієї чи іншої спільності, колективу. С. Римаренко вважає, що дані права є іншими по своїй правовій природі, а ніж індиві-

дуальні, і визначаються потребами колективних утворень. Їх не потрібно розглядати як суму індивідуальних прав осіб, що входять в ту чи іншу спільність чи колектив [10, 24-25].

Спільність інтересів є ознакою колективних прав. А отже такі права, що стосуються інтересів колективу, громади, народу першочергово стосуватимуться забезпечення безпеки (національної, екологічної, економічної, соціальної тощо).

На думку В. Андріяш «необхідність належного визначення національних інтересів є ключовими для України, оскільки саме за допомогою цих інтересів та їх відповідного забезпечення оцінюється рівень безпеки та захищеності як окремо взятої людини, так і суспільства та держави в цілому» [11].

Індивідуальні та колективні права людини, нерозривно пов'язана із національними інтересами, оскільки без їх реального забезпечення як існуючих складових громадянського суспільства та правової держави, реалізація національних інтересів зводиться до нуля. З цієї точки зору, найбільш помітну роль в обмеженні принципу державного суверенітету відіграють численні норми і принципи, які регулюють сферу прав людини і утворюють так зване гуманітарне право. Ефективність дії останнього забезпечується системою міжнародного контролю за дотриманням національними урядами добровільно прийнятих на себе зобов'язань у вказаній сфері. Отже, навіть порушення прав окремого індивіда може бути оскаржене в таких контрольних інституціях, зокрема у Європейському Суді з прав людини.

Як вважає Кожан В.В. права за кількісним складом суб'єктів здійснення прав людини поділяють на колективні та індивідуальні. Погоджуємося з його думкою, що «із загального погляду, основною метою існування прав людини є захист та розвиток людини як особистості (індивідуальні права)». Проте значна частина цих прав можуть бути реалізованими групою людей, що матиме колективний характер. Кожан В.В. стверджує, що «колективний елемент в реалізації індивідуальних прав стає ще більш очевидним, коли, наприклад, права людини пов'язані з правом членів етнічної та культурної меншості на збереження своєї мови і культури. Найяскравіший приклад колективного права людини – це право на самовизначення, яке, як вважається, мають народи, а не окремі люди» [12].

Основною ідеєю забезпечення індивідуальних та колективних прав людини в категорії «національні інтереси» є всебічне упорядкування відносин у відповідному суспільстві шляхом їх нормативно-правового врегулювання та утвердження дієвості відповідних інституцій.

Слід визнати, що забезпечення як індивідуальних так і колективних прав людини залежить від інституційних гарантій, в першу чергу це пов'язано з доступом до справедливого суду. Адже порушене право або ж регламентоване, але без належного механізму реалізації - потребує захисту. На прикладі розгляду справ Європейським Судом з прав людини, слід відмітити, що порушення прав людини державою обходиться державі досить дорого. Це слід розуміти у прямому значенні – виділення значних фінансових коштів з державного бюджету на виплату компенсацій постраждалим особам за порушення їх прав органами публічної влади. Європейський Суд з прав людини виробив доктрину позитивних зобов'язань держави. Вона полягає у необхідності вживання заходів з метою захисту прав індивідів органами публічної влади. Ці заходи передбачають встановлення юридичної відповідальності для фізичних осіб, що порушують права людини так і за наявності перешкоди як факту, що може порушувати права людини.

Європейським Судом з прав людини зазначено, що «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду скарг заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист [13].

Можемо навести один з прикладів забезпечення національних інтересів як інтересів громадськості щодо доступу до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, передбачених Орхунською Конвенцією від 25.06.1998 року та ратифікованою Україною Законом від 06.07.99 № 832-XIV[14]. Положення Конвенції визначають право громадськості звертатись до суду в справах, що стосуються довкілля, для захисту екологічних прав та екологічних інтересів інших осіб та для відновлення законності. Особливої актуальності вона набуває сьогодні при вирішенні колективних спорів з питань довкілля.

Як зазначила Велика Палата Верховного Суду у своєму рішенні від 5 грудня 2018 року (Справа №П/9901/736/18, провадження №11-989за18) згідно з практикою Європейського суду з прав людини, реалізуючи положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, необхідно уникати занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але і реальним. Надмірний формалізм при вирішенні питання щодо прийняття позовної заяви або скарги - є порушенням права на справедливий судовий захист [15].

Висновки. На нашу думку, національні інтереси є конституційно-правовою категорією, оскільки закріплені в Основному Законі держави та сформовані суспільством. Національні інтереси в індуктивному та дедуктивному розумінні забезпечуються шляхом співвідношення цінностей та вибору засобів і способів їх забезпечення. У випадку загрози національним інтересам необхідно зважити які цінності будуть в пріоритеті захисту, а якими можна пожертвувати у випадку крайньої необхідності. Та навпаки, слід врахувати які цінності виноситимуться на перше місце у випадку відсутності будь яких загроз, а які зміняться на другорядні.

Список використаних джерел:

- Ковалюк Р.Т. Національні інтереси України в новій геополітичній ситуації. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/virusk6/1>.
- Харун О.А., Рожок Т.В. Національні інтереси в забезпеченні національної безпеки України. Електронний журнал: Економіка та суспільство, № 13. 2017. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/11>
- Договор о Европейском Союзе (Консолидированные версии Договора о Европейском Союзе и Договора о функционировании Европейского Союза с протоколами и декларациями на 30.03.2010). Маастрихт, 7 февраля 1992 года URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text
- Битяк Ю.П., Яковюк І.В. Права людини і їх місце в політиці суверенних держав. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина. Зб. наук. ст. та тез наук. повід. Матеріали міжнар. наук-практ. конф. 23 листопада 2012 р.: у 2 ч. Ч 1 [Редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, О. П. Бушан та ін.] Х.: «Точка», 2012. С.5-12.
- Зорькин В.Д. Интеграция европейского конституционного пространства: вызовы и ответы. Сравнительное конституционное обозрение № 2(59). 2007. С. 66 - 67.
- Ісакова В.М. Принципи міжнародного екологічного права: поняття та ознаки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 42 том 1. С.120- 123.
- Гай-Нижник П. Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. К., 2014. Вип. 84 (5). С.465–471.
- Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018, № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018, № 31, ст.241.
- Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки: концептуальні та організаційно-правові засади: Підручник. К.: НАДУ, 2011. URL: <http://academy.gov.ua/eu/pages/dop/9/files/862d937f-4ebc-4cad-b33d-3ebd7dc7c5f4>.
- Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст : Монографія. К. Світогляд, 2013. 245 с.
- Андріяш В.І. Національні інтереси України в умовах глобалізації: етнічний аспект. Інвестиції: практика та досвід. № 13/2013. URL:http://www.investplan.com.ua/pdf/13_2013/24.
- Кожан В.В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження. Дис. канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.01. –теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2016 р., 229 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1737/dysertacijanazdobuttyyanaukovogostupenyakandydatanaukkozhanavv>.
- Рішення у справах «Zubac v. Croatia», «Beles and Others v. the Czech Republic», №47273/99, пп. 50-51 та 69, та «Walchli v. France», № 35787/03, п. 29
- Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхунська Конвенція) від 25. 06. 1998 р. Організація Об'єднаних Націй (ООН) № 994_015. Набрання чинності для України 30.10.2001 р. Офіційний вісник України. № 33. 2010 р. Стаття 1191.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 року. Справа №П/9901/736/18. Провадження №11-9893ai18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78378934>.